

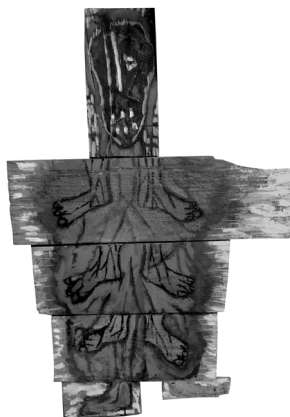
FONT MÁRTA

AZ ÁLLAMALAPÍTÁS: GÉZA FEJEDELEM ÉS ISTVÁN KIRÁLY KORA (970–1038)

■ Az első ezredfordulón *államalapításról* és nem államról beszélünk. Az állam napjainkban egy kialakult jog- és intézményrendszert, írásban rögzített ügyintézési jelöl; a jogalkotás, a végrehajtás és az igazságszolgáltatás egymástól jól elkülöníthető területeit. A kora középkorban viszont egyáltalán nem így volt. A hatalmi ágak csak a 18. században különültek el, az intézményrendszer stabilitása pedig a kora újkor terméke. A kora középkorban mindenek a helyét a dinasztia uralmának keretei foglalták el, és lényegében az uralkodó szava volt a döntő. A kutatók egy része tagadja az állam létezését a kora középkor viszonyai között, más részük a fogalmat olyan tágan értelmezi, hogy még a kora középkor is „belefér”, harmadik csoportjuk pedig, az állam szó előtt alkalmazott különböző jelzőkkel igyekszik a fogalmat alkalmassá tenni a kora középkor viszonyaira. Az *államalapítás* és *államszervezés* fogalmak azt hangsúlyozzák, hogy az államszervezet nem alakult ki teljes mértékben, csak a kezdeti lépések megtételét regisztrálhatjuk.¹

Keresztény ország születik

■ A kereszténység felé fordulás Géza fejedelem idején kezdődött, de tetteit István király életműve elhalványította. A 10. század utolsó harmadában a Kárpát-medencében három hatalmi központ emelkedett ki: az Árpádoké, az erdélyi Gyuláé és a Maros vidéki Ajtonyé. Géza fejede-

Nem valószínű, hogy II. Szilveszter koronát küldött Istvánnak, de jóváhagyását (áldását = benedictio) adta a koronázás szertartásának lefolytatásához. És ez volt a lényeg.

lem által ellenőrzött terület valószínűleg a Bécsi-medencét is magában foglalta.² I. Ottó császár 972-ben jutott egyezsége Bizánccal, ami Géza országa számára kedvezőtlen volt, hiszen valóban nem lehetett tudni, milyen tervekkel köttetett a szövetség. A későbbi események tükrében állíthatjuk, hogy mindkét császárt elsősorban az Itália feletti uralom foglalkoztatta, de ez nem lehetett Géza környezete számára ismert. A nyugat felé nyitás, tehát nem választás, hanem szükségyszerű lépés volt. Az a felfogás, amely szerint Géza a választás lehetőségét latolgatta volna (Róma vagy Bizánc),³ alapvetően egy hibás kérdésfeltevésből származik. Gézának nyugati szomszédjával mindenképpen rendezni kellett viszonyát. Bizánc nemcsak Géza országát nem fenyegette, de a Gyula és Ajtony területét sem.

973-ban Géza követei megjelentek Quedlinburgban a birodalmi gyűlésen. Az első térítő a Brúnó néven ismert Sankt Gallen-i szerzetes volt. Az apátság a mainzi érsekség alá tartozott, az érsek pedig a császári kápolna fejének számított.⁴ Géza uralkodása utolsó éveiben (996–997) alapította a Szent Márton-hegyi bencés kolostort (csak a 18. században kapta a Pannonhalma nevet), ahol Szent Márton kultuszában igen szerencsésen találkozott a korábbi helyi keresztény hagyomány és a mainzi egyházmegyéből érkezett térítők Szent Márton-kultusa. Az alapítással Magyarország legfontosabb egyházi központja jött létre.⁵

István születési dátumaként 967, 969, 975 egyaránt szerepel a későbbi krónikákban. Mivel 997-ben ifjúnak (*adolescens*) nevezték, Györffy György 975 utánra, Kristó Gyula 979/980 közöttre datálta István születését.⁶ Támpont a házasságkötése, amelyre a kor szokásai szerint erre a felnőttkor (akkoriban 15-16 év) elérése után azonnal sor került. Születésekor a Vajk nevet kapta, amit viselhetett azzal együtt is, amit a keresztségben kapott. A Vajk név ismertté vált német területen, ez a házasságkötéshez közeli időpontban történt megkeresztelkedésre utal, akárcsak Adalbert magyarországi szerepe.⁷

A bajorokkal való békekötést István házassága erősítette meg,⁸ a Bécsi-medencét átengedték Henriknek, aki ennek fejében lemondott a magyarok elleni támadás tervéről.⁹ A házasságkötés előtt biztosítani kellett a német felet arról, hogy a hatalom István kezébe fog kerülni. Ezért Géza fejedelem „magához hívta Magyarország főembereit és a rá következő rendet, és közös tanácskozásuk határozatával fiát, Istvánt jelölte ki utódául a nép kormányzásában, megerősítésül egyenként megeskette őket”.¹⁰ A Regensburgba küldött követség ezt az üzenetet vihette magával. Sem a tárgyalásokról, sem a házasságkötés helyszínéről nem adnak hírt forrásaink. Van olyan vélekedés, amely különböző bajorországi helyszínekhez kapcsolja a házasságkötést, de minden bizonnyal az általános szokás szerint a leendő királynét kísérték új hazájába. Kíséretének tagjai közül ismerjük Vecelint, Koppány legyőzőjét, Hont és Pázmány testvérpárt, akik Magyarországon le is telepedtek.¹¹ A házasságkötés pillanatában még nem lehetett tudni, hogy István sógora, II. Henrik (1002–1024) kerül a császári trónra. A császárral való közeli rokonság Magyarország számára két békés évtizedet eredményezett. Ezt akkor értékelhetjük igazán, ha összevetjük II. Henrik és a lengyel Bolesław között állandósult hadiállapottal.¹²

A Kárpát-medencei hegemonia: az államszervező harcok

■ Géza keresztülvitte akaratát, és a *primogenitura* (az elsőszülöttség joga) alapján fiának adta át az ország irányítását. Koppány pedig érvényt próbált szerezni

a korábbi szokásjognak, amely a hatalmat mindig a nemzetség legidősebb tagjára ruházta (*senioratus*) és az elhunyt nemzetséfgő özvegyét feleségül véve annak közvetlen családjára is kiterjeszti (*leviratus* vagy sógorházasság). Ez a szokás feltehetően a többnejűséget, ami összeegyeztethetetlen a kereszténységgel. Kópányt nem tudjuk elhelyezni az Árpádok korai családfáján, magatartása kétségkívül az Árpádokhoz tartozónak mutatja.¹³

Az „államszervező harcok” folytatódtak 1003-ban, István anyai nagybátyja, az erdélyi Gyula elleni támadással. Forrásaink okként Gyula pogányságát jelölik meg, amit a bizánci források cáfolnak. Ajtony legyőzéséről Gellért püspök legendája tudósít. Az eseményt Györffy György 1008-ra datálja, aminek ellentmond a püspökség 1030. évi alapítása.¹⁴ Kristó Gyula 1008-ra az ún. fekete magyarok legyőzését helyezte, amit a pécsi püspökség előzményének tekintett.¹⁵ Istvánnak azokkal a helyi előkelőkkel nem akadt konfliktusa, akik elfogadták vezető szerepét és politikáját. Mindenesetre az események István keresztény királyságának lassúbb ütemű terjeszkedését mutatják, a belső struktúrákat érintő államszervezés változó területű országban zajlott. Hasonlóan ment végbe az államszervezés a lengyel Piastok, a cseh Přemyslek és a kijeji Rurikidák esetében is, a dinasztikus központban megszilárdult uralom után kezdődött a területi terjeszkedés.¹⁶

Nemzetközi elismerés: a koronázás

■ A koronázás a hatalmat gyakorló dinasztikiak, illetve a koronázásban részesülő személyek számára minőségi különbséget jelentett, a keresztény uralkodó Istentől kapott (*Dei gratia*) hatalmát fejezte ki, a szertartás hangsúlyozta a király kiemelt szerepét a laikus világgal szemben,¹⁷ és a törvényesség (*legitimitatio*) alapjává lett.

III. Ottó császár (996–1002) és II. Szilveszter pápa (999–1003) új birodalom-szervező elképzeléseiben (*Renovatio imperii*) a bizánci szellemiség jegyében nevelkedett császár elképzelése érvényesült, miután ő segítette nevelőjét Szent Péter trónusára. Ennek tükrében értelmét veszti az a kérdés, hogy István a császártól vagy a pápától kapta-e koronáját. A válasz csak az lehet: mindkettőtől, főleg ha figyelembe vesszük, hogy az 1000. év második felét III. Ottó Rómában töltötte. Az első ezredfordulón a két császár viszonya is harmonikus volt, így István koronázása, amelyben „koronát és áldást nyert” (*coronam et benedictionem accepit*),¹⁸ hatalmának teljes nemzetközi elismerését jelentette. A ceremóniában elsődleges a felkenés volt. Nem valószínű, hogy II. Szilveszter koronát küldött Istvánnak, de jóváhagyását (áldását = *benedictio*) adta a koronázás szertartásának lefolytatásához.¹⁹ És ez volt a lényeg. A pápához küldött követek történetét a 12. század legelején íródott ún. Hartvik-legenda meglehetősen kiszínezi. A pápa látomását és szavait, amely szerint István számára koronát és apostoli kettős keresztet küldött, csak a Hartvik legenda tartalmazza. Bizonyos, hogy ez a felfogás nem az ezredforduló, hanem Kálmán király (1095–1116) udvarának gondolkodásmódját tükrözi.²⁰ A koronázás idejének hol az 1000. év karácsonyát, hol az 1001. év elejét is említik. Mivel az évkezdés a középkorban nem jelentette feltétlenül január elsejét, hanem karácsony is lehetett, a két adat lényegében ugyanazt az időt adja meg.

Az államszervezés koncepciója: az Intelmek, a törvények és az adományok

■ István király *Intelmei*²¹ – Szűcs Jenő elemzése nyomán²² – egy államelméleti munka, amelyben István király összefoglalta az ország kormányzásáról kialakított koncepcióját. A személyes hangvétel miatt akár maga a király is írhatta volna, de ebben a korban ez nem volt szokás. Az *Intelmek* királytűkör műfajú írás, amely a 11. század eleji magyar viszonyokat mutatja. A kor gondolkodásának megfelelően szól az egyház fontosságáról, amely összhangban van a törvények intézkedéseivel is. Az *Intelmek* szövege hangsúlyozza a királyi tanács összetételének, az ispánokkal való kapcsolatnak, az uralkodó igazságszolgáltatásban betöltött szerepének fontosságát. A jövevényeknek (*advenae*) a királyi udvar közegebe tartoztak, akik a hazai előkelőkkel együtt alkották a királyi tanácsot. Az a sokat idézett mondat, mely szerint „az egy nyelvű és egy szokás szerint élő királyság gyenge és törékeny”,²³ a korabeli Európában szokatlan felfogást rögzít. Eredete a steppei népek szokásaiban gyökerezhet, ahol a katonai szervezetben való együttműködés volt az elsődleges.²⁴

István király törvényei a keresztény világhoz tartozást fejezték ki: „a régi és új császárok példáját követve” (*antiquos et modernos imitantes augustos*) születtek.²⁵ Az írott jogalkotás célja az volt, hogy a vitás ügyek ne a nemzetségek szintjén, hanem a királyi bíróságok (helyi szinten az ispánok) előtt rendeződjenek. A kiszabott büntetés egy része a királyt, egy része a bírót, más része a károsultat illette. A szokásjog megváltoztatására törekvés rajzolódott ki pl. az özvegyeknek adott lehetőségében, dönthettek, akarnak-e újabb házasságot kötni. Ez a *leviratus* szokása ellen hatott. A királyi tanácsban született döntéseket szóban hirdették ki, bizonyára úgy, ahogy László király későbbi törvényeiből tudjuk: „a király követe menjen el minden egyes várba”, „a király követe menjen faluról falura”.²⁶

István korából mindössze tíz oklevelet ismerünk, közülük négy hiteles, de ezeket is csak későbbi átiratok őrizték meg.²⁷ Mindegyik az egyház számára tett adományt rögzített, a világiak esetében megmaradt a szóbeli döntés, amiről szükség esetén a jelenlévők tanúskodhattak.

Hagyomány és újítás

■ István korában az egyházi személyek zöme külföldről érkezett jövevény (*advena*) volt: Asztrik–Anasztáz, Radla–Sebestyén, Gellért, Bonipert. Sajnos, nem ismerjük a teljes püspöki kart sem Szent István korából, sem a 11. század későbbi szakaszából. Az ismertek származása mutatja, hogy a magyar egyház különböző hagyományokat ötvözött: Adalbert cseh tanítványaitól a velencei Gellértig, a francia Boniperttől a Gizellával érkezett bajor-német klerikusokig.²⁸ A koronázással egyidejűleg történt meg az önálló magyarországi egyháztartomány (érsekség) felállítása, amelyben szerepet játszott Pannonia keresztény hagyomány, amelyet III. Ottó császár és Henrik bajor herceg is támogatott.

Az esztergomi érseki tartományhoz tartozó püspökségek Veszprémben és Győrben működtek. E három egyházmegye területe bizonyára „lefedte” István országának 1000 körüli területét. István király világi hatalmának terrénumát jelzik a további alapítások: Gyulafehérvár, Eger (az Abák területén), az 1009. évi bővülés Péccsel és Kalocsával, amely döntés Győrben Azo pápai legátus jelen-

létében történt. 1030-ban a csanádi püspökség volt a nyolcadik alapítás. A váci és bihari egyházmegyék István kori létezéséről közvetett adat sem szól.²⁹

Kalocsa helyzete különös, mivel már a 11. század második felében egy újabb érseki központtá vált. Nem meggyőző az a feltevés, mely szerint a bizánci rítusú keresztény hagyományok miatt került volna erre sor. A csanádi egyházmegyének voltak bizánci előzményei: Marosváron görög rítusú monostor működött. A szerzeteseket a kiépülő latin egyházmegye püspöke a távolabb fekvő Oroszlámosra helyezte. A döntésben szerepet játszhattak Gellért püspök itáliai tapasztalatai, ahol a bizánci hagyomány is mély gyökerekkel rendelkezett.

Első királyunk nevéhez fűződik a legkorábbi társaskáptalan, a székesfehérvári prépostság alapítása.³⁰ Rangját jelezte, hogy kiemelte a püspöki fennhatóság alól, és frank mintára saját kápolnájává tette. Fehérvár későbbi jelentőségét az alapító személyének tisztelete erősítette. Kiemelt státusza volt Pannonhalmának, amely Monte Cassino jogállását élvezte, és közvetlenül a Szentszék alá tartozott. Az *exemptus* státusz a pannonhalmi apátnak püspöki rangot biztosított. Pannonhalmának köszönhetően jelentek meg az első magyar származású klerikusok, mint pl. Mór, aki Pécs második püspöke lett.³¹ További bencés monostorok szerveződtek Zalaváron (a korábbi hagyományra építve), Pécsvaradon, Bakonybélben (Günther, a királyné rokona támogatásával) és apácák számára Somlyóvásárhelyen.³² A Nyitra melletti Zobor hegyen telepedtek le az Isztriából érkezett remeték, András-Zoerard és Benedek.

Szent István idejében nemcsak az egyházi hierarchia felső szintje épült ki, hanem a falusi plébániák sora, erre utal a „minden tíz falu építsen templomot” rendelkezés, a vasárnapi templomba járás pontosan szabályozott ellenőrzése, és a rendelkezés megszegésének szigorú – világi eszközökkel történő – büntetése. A törvények ma ismert passzusai közül hiányzik a vásárok vasárnapra helyezése, ami a templomba járás kényszerét valamelyest oldotta.

A hadsereg és a vármegyék

■ A Szent István-i államszervezésnek a világi uralmat megteremtő intézkedései elsősorban a királyi vármegyék megszervezését jelentette.³³ Ez az intézményrendszer testesítette meg azt az új típusú kormányzást, amellyel a királyi akaratnak érvényt lehetett szerezni, és a megfelelő külső védelmet biztosítani. A szervezés alapjául szolgáló koncepciót keresve az intézményt jelölő kifejezésekre kell támaszkodnunk.

Bizonyos, hogy külön kell választanunk a „vármegye” (latin *comitatus*, *marchia*, *provincia* stb.) intézményét és a „vármegye” szó eredetét. A latin szavak használatát a latin nyelvű írásbeliséggel együtt hozták magukkal azok a külföldi klerikusok, akik István udvarában latin nyelvi ismeret birtokában voltak. A frank–bajor minta követése nem egy struktúra átvétele, hanem bizonyos elemek adaptációja volt. A „megye” szavunk szláv eredete ténykérdés, de azt is tudjuk, hogy „határ” értelemben került a magyar nyelvbe, és a kétféle szláv hangalak (megye~mezsgye) jelentése már az átvétel után differenciálódott a magyar nyelvű szóhasználatban. Az „ispán” szavunk szláv eredetű, de az átadó nyelv „nemzetséfgő” jelentésétől eltérően, a magyar nyelvben „királyi tisztségviselő” jelentést kapott, és ebben az értelemben maradt fenn. Györffy György szerint István uralkodása alatt kiépült csaknem a teljes középkori vármegyeszervezet.³⁴ Vele ellentétben Kristó Gyula a vármegye és az egyházszervezet kialakításának pár-

huzamosságát hangsúlyozta, és lényegesen alacsonyabban határozta meg az István kori vármegyék számát (25-30).³⁵

A király hatalma a vármegyék katonai erejére épült, ezért a megyeszervezés során a katonai szempontok érvényesítését gondoljuk elsődlegesnek.³⁶ Várak ott létesültek,³⁷ ahol az a királyi hatalom szempontjából kívánatos volt; pl. ahol a határvédelem indokolta, ahol az Árpádok hatalmát demonstrálni volt célszerű, ahol olyan létszámú királyi népesség élt, amelynek irányítása külön királyi tisztségviselő jelenlétét tette szükségessé. A vármegyék összessége nem foglalta magába a Kárpát-medence egész területét, csak a lakott részekre terjedt ki, ami magyarázza a változásokat. A népesség növekedésével, mozgásával újabb központok keletkeztek, illetve elnéptelenedés miatt korábbiak szűnhettek meg.

A megyére alkalmazott latin szóhasználat (*comitatus*) két különböző intézményt jelentett, a királyi vármegyét és a várispánságokat: „az Árpádok korai királyságát különböző jellegű és rendeltetésű ispánságok halmaza jellemezte”.³⁸ A várispánsághoz kizárólag királyi földek tartoztak, a vármegye pedig azon túl, hogy magában foglalta a várispánságot, felölelt „minden olyan területet, amely a vármegye határain belül feküdt, ám nem értődött bele a királyi várbirtokok összességének fogalmába, vagyis az egyházi, a világi magán- és más jellegű (mint pl. udvari szervezetben összefogott) királyi birtokokat”.³⁹ A várispánság pedig alapvetően katonai feladatokat ellátó intézmény volt.

A vármegyék elsődleges feladata katonai volt, és az egységes, csak a királyi akaratnak engedelmessé hadsereg megszervezésére épült. Ezt pedig csak a nemzetségi alapon működő haderő felszámolásával lehetett megvalósítani, azaz István király a nemzetségeket megfosztotta egy fontos funkciótól. A nemzetségek visszaszorultak a magán szférába, ahol a nemzetségi alapon birtokolt földeken, és a nemzetség egészére kiterjedő örökösödési rendszeren keresztül továbbra is fontos tényezői maradtak a magyar társadalomnak.⁴⁰

Az István kori hadsereg ilyen módon történt átszervezésének jelentőségét csak akkor érthetjük meg, ha összehasonlítjuk azokkal a szomszédos területekkel, ahol ilyen átalakításra nem került sor (pl. Lengyelországban vagy a Kijevi Ruszban). Itt a törzsi keretek túléltek az államszervezés időszakát, beépültek a kormányzati struktúrába, és az egyes központok irányítása továbbra is a nemzetségi-rokoni szálak hálóján keresztül történt. A helyzet a dinasztian belüli viszályok melegágya lett, könnyen önállósultak, és bekövetkezett a területi széttagolódás. Magyarország ezt a típusú széttagolódást elkerülte, ez a Szent Istváni vármegyeszervezésnek köszönhető.⁴¹

Birtok, vagyon, jog

■ Az ország nagy része a királyi birtok volt. Sem az egyháznak tett adományok, sem a megadományozott magánszemélyek javai nem voltak ehhez mérhetőek. A világi birtok alapját a nemzetségek szállásterületei képezhették, ezek alakulhattak át magánbirtokká. A 13. századi adatokból ismert ősi, többnyire még mindig osztatlanul meglévő közös nemzetségi birtoknak a gyökerét itt kell keresnünk.⁴² A világiak számára tett István-kori adományoknak okleveles nyoma nem maradt fenn, de a törvény rendelkezik a vagyon örökléséről, és a királyi adományokról, amit Kálmán idejéből is adatolni tudunk.⁴³ A nemzetségi tulajdon magántulajdonná alakulási folyamatára világít rá a lopások (vagy lopásnak minősíthető esetek) növekvő száma.⁴⁴ A későbbi pogánylázadásokban

kifejeződött a szabadságuktól megfosztottak vagy vagyonukat veszítettek elégedetlensége is.⁴⁵

A világiak vagyonának fontos része volt az állatállomány, erre utal a törvényekben a tinó általános értékmérőként szolgáló funkciója. A vásárokon⁴⁶ megjelenő külföldi kereskedőktől származhatott a *pensa auri*, azaz a bizánci aranypénz. A só az árucikkek közé tartozott, Erdélyből a Maroson érkeztek a királyi sószállítmányok.

Az István kori törvények a szabadok és a szolgák között húzódott egy éles határról árulkodnak, de láthatóak voltak a szabadokon belüli vagyoni különbségek is. A magántulajdon védelme a lopások tiltásában és büntetésében öltött testet. A harmadszori elkövetést halállal büntették. A szabadok az első két alkalommal megválthatták magukat, ha volt vagyonuk, azaz megmenekülhettek a szolgasorba kerüléstől. A szolgák lopását csonkítással büntették, hacsak nem volt öt tinó értékű vagyona az elkövetőnek, amivel testi épségét megválthatta. Az öt tinó érték akkora összeg volt, amekkorával egy „népből való” (szegény) szabad a feleséggyilkosság esetében az áldozat rokonaival kiegyezhetett.

Beilleszkedés Európába

■ II. Henrik császár és a magyar uralkodó közeli rokonsága névadásban is tükröződött. Imre herceg anyai rokonsága (nagyapja és nagybátyja) nevét viselte (Heinricus > Emericus > Imre), de Istvánnak volt egy Ottó nevű fia is, aki kisgyermekként meghalt.⁴⁷ Az Ottó név ugyancsak a német-római császárokhoz fűződő jó viszonyról árulkodik.

II. Henriket a száli frank II. Konrád (1024–1039) követte a trónon, akit nem kötött rokonság egyik keleti szomszédjához sem, így terjeszkedő szándéka a magyar királyságot is elérte. Konrád uralkodásának magyar szempontból kellemetlen vonásai már 1026-ban megmutatkoztak, amikor Orseolo Ottó dogenak menekülnie kellett Velencéből. Fia, Péter István udvarában lelt menedékre. Valószínűleg a várható támadásra készülve telepített a magyar király varég–rusz harcosokat a nyugati gyepe vidékére, irányításukat Imre hercegre bízta. Innét származhatott Imrének a német forrásokban fennmaradt *dux Ruizorum* címe.⁴⁸ Az 1030-ban támadó német császári hadat István király serege a felperzselt föld taktikáját alkalmazva legyőzte.

A Bizánci Császársággal való együttműködésről tanúskodik, hogy István 1018-ban csatlakozott II. Bazileiosz bolgárok elleni hadjáratához,⁴⁹ amelynek eredményeként biztonságossá vált a Jeruzsálem felé vezető zarándokút balkáni szakasza. Ekkortájt törtek be a besenyők Erdélybe, amelyről csak István nagyobb legendája tesz említést. Eszerint a király álmából ébredve rendelte el, hogy riasssák az erdélyi seregeket. A legenda csodának tulajdonítja a látomást,⁵⁰ melynek eredményeként a magyar sereg felkészülten várta és visszaverte a besenyő támadást.

A trónutódlás kérdése

■ A dinasztikus hatalomátadás zavarai egyrészt abból adódtak, hogy István nem tudta követni a Géza által sikeresen keresztülvitt *primogenitura* gyakorlatát. Imre herceg halálát (1031) követően nem akart visszatérni *senioratus* szokásához, ami a távolabbi rokonságot juttatta volna hatalomhoz.

Bár Vazul neve alapján bizánci rítus szerint megkeresztelkedhetett, István király talán azért zárta ki a hatalom örökléséből, mert feltételezte, hogy nem az általa képviselt irányvonalat követi.⁵¹ A később keletkezett krónikaszcveg a már szentté avatott királyt ki akarta kapcsolni Vazul megvakításának történetéből, és Gizella királynét nevezte a megvakíttatás értelmi szerzőjének, aki a király tudta nélkül cselekedett.⁵² Vazul megvakítását, és fiai menekülését kapcsolatba szokták hozni az 1030-as években István király ellen elkövetett merénnyel. Vazul indítéka a trónöröklésből való kitagadás lehetett.⁵³

Orseolo Péter kijelölése (*designatio*) mind a régebbi szokásjoggal (*senioratus*), mind az elsőszülöttség gyakorlatával (*primogenitura*) szemben történt. A megoldás kétségei szkeptikussá tehették Istvánt életműve folytatását illetően. Valószínűnek gondoljuk az országfelajánlás történetét.⁵⁴ Hasonlóan cselekedett a 990-es elején a lengyel Mieszkó, csak ő Szent Péter egyházához fordult.⁵⁵

Az államszervezés „mérlege”

■ István a királyi hatalom megerősítésére, a keresztény szokásrend és gondolkodásmód megszilárdítására törekedett, de toleráns volt a szokások olyan elemeivel, amelyek összhangba hozhatók voltak a keresztény királyság törekvéseivel.⁵⁶ A törvények az alapvetést elvégezték, a mentalitás megváltozásához azonban kevés volt István király négy évtizedes uralma. Tudnia kellett a királynak, hogy a megkezdett szervezőmunkája befejezetlen. Az egyházi intézményrendszer kiépülése sem fejeződött be.⁵⁷ A közép-európai országok helyzetével összevetve az egyházi hierarchia alsó szintjének kiépítése mégis jelentősnek mondható.⁵⁸ István király tudatosan megtervezett intézkedések sorával folyamatosan törekedett célja felé. A csekély mennyiségű forráson is átszűrődik egy nagyformátumú, koncepciózus uralkodó alakja, aki világos célokat tűzött maga és kortársai elé. Támazkodott azokra, akik elfogadták célkitűzéseit, de félreállította azokat, akik nem. Egyszerre őrzött meg hagyományokat, és ment velük szembe, hogy elinduljon a korabeli magyar valóságból egy keresztény királyság megteremtésének útján.

Új dinasztiaalapító: a szent király

■ A keresztény hagyományteremtés fontos állomását jelentik az 1083. évi szentté avatások. A Hartvik-legenda szerint a kanonizálásokra a pápa tudtával került sor: „a római Szentszék rendelése szerint apostoli levélben szentül elhatározta, hogy emeltessenek ki a sírból azok földi maradványai, akik elhintették Pannóniában a keresztény hit magvait”.⁵⁹

Szent István életéről készült három legenda közül az első, a nagylegenda (*Legenda maior*) keletkezhetett 1083 előtt, a kisebb legenda (*Legenda minor*) ezt követően. A két szöveg felhasználásával és kiegészítésével alkotta meg Hartvik püspök a róla elnevezett legendaváltozatot Kálmán király megbízásából. A megírás időpontjául Thoroczkay Gábor 1097–1099 közötti éveket jelölte meg.⁶⁰ Érdekes arra figyelni, milyen elemekkel bővült Hartvik szövege a két előzőhöz képest. Csak itt olvasható a koronaküldés története, amely nagy valószínűséggel a megbízó Kálmán királynak, illetve udvarának felfogását tükrözte; nevezetesen azt, hogy a királlyá koronázás jelenti a törvényes hatalmat – megváltoztathatat-

lanul. Ez a felfogás Álmos herceggel szemben Kálmán király uralmának eszmei alátámasztásául szolgált.

I. (Szent) László király az 1083. évi szentté avatások (István király, Imre herceg, Gellért püspök és a nyitrai remeték) után az 1092. évi szabolcsi zsinaton törvénybe iktatta ünnepük évenkénti kötelező megünneplését. László a Szent István-i politika folytatójának tekintette magát, ezzel első királyunkat új dinasztiaalapítónak emelte. Kálmán király Székesfehérvárra temetkezése újabb elemmel gazdagította Szent István kultuszát. A szent király nyugvóhelye a koronázások kizárólagos helyszínévé vált. A későbbi uralkodók (a magyarországi Anjouk is) a „szent királyok nemzetségéből valónak” nevezték magukat.

■ JEGYZETEK

1. Értelmezésünk szerint az államalapítás folyamata a 10. század utolsó harmadában kezdődött, Szent István király a Géza kori előzményekre támaszkodott. Lásd Font Márta: *Az államalapítás 970–1038*. Kossuth Kiadó, Bp., 2009. (Magyarország története 2)
2. Írásunkban a magyar nyelven kiadott forrásokat idézzük. Lásd: *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk. Kristó Gyula. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1999. (Szegedi Középkortörténi könyvtár 15.) (A továbbiakban ÁKÍF); *Szent István és az államalapítás*. Szerk. Veszprémy László. Osiris Kiadó, Bp., 2002. 17–104, szakirodalmi összefoglalók: 107–581.
3. J. P. Ripoché: *Bizánc vagy Róma? Magyarország vallásváltási kérdése a középkorban*. Századok 111 (1977) 79–92.
4. A korai térítésről lásd Györffy: *István király*. 67–81.
5. A pannonhalmi monostor kiváltságlevele. (Ford. Piti Ferenc) In: ÁKÍF 37–45.
6. Györffy György: *István király és műve*. Balassi Kiadó, Bp., 2000. 64. (A továbbiakban: Györffy: *István király*); Kristó Gyula: *Írások Szent Istvánról és koráról*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2000. 36. (a továbbiakban: Kristó: *Írások Szent Istvánról*)
7. Querfurti Brúnó Szent Adalbert második életrajza. (Ford. Thoroczkay Gábor) In: ÁKÍF 78–84.
8. *Gizella királyné (985k–1060)*. Szerk. Koszta László – Homonnai Sarolta. Vár ucca tizenhét, Veszprém, 2000.
9. Györffy: *István király*. 83.
10. Szent István király nagyobb legendája. (Ford. Kisdi Klára) In: ÁKÍF 276–277.
11. A 14. századi krónikakompozíció. (40–41. fejezetek) (Ford. Kristó Gyula) In: ÁKÍF 364.
12. Font Márta: *A keresztény nagyhatalmak vonzásában. Közép- és Kelet-Európa a 10–12. században*. Balassi Kiadó, Bp., 2005. 143–144. (a továbbiakban: Font: *Keresztény nagyhatalmak*)
13. Györffy: *István király*. 110–121.; Kristó: *Írások Szent Istvánról*. 49–61.
14. Györffy: *István király*. 171–176.; Kristó: *Írások Szent Istvánról*. 89–96.
15. Kristó: *Írások Szent Istvánról*. 79–87.
16. Font: *Keresztény nagyhatalmak*. 158–160.
17. *Dinasztia, hatalom, egyház. Régiók formálódása Európa közepén (900–1453)*. Szerk. Font Márta. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2009. 95–135.
18. Merseburgi Thietmar krónikája. (Ford. Thoroczkay Gábor) In: ÁKÍF 110.
19. Tóth Endre: *A magyar koronázási jelvényekről*. In: *A magyar államiség első ezer éve*. Szerk. Font Márta – Kajtár István. Pécsi Tudományegyetem, Pécs, 2000. 53–66.
20. Thoroczkay Gábor: *Írások az Árpád-korról. Történeti és historiográfiai tanulmányok*. L'Harmattan, Bp., 2009. 67–87. (a továbbiakban: Thoroczkay: *Írások az Árpád-korról*)
21. István király Intelmei fiához, Imre herceghez. (Ford. Bollók János) In: ÁKÍF 124–140.
22. Szűcs Jenő: *István király Intelmei – István király állama*. In: *Uó: Nemzet és történelem*. Gondolat, Bp., 1984. 359–379.
23. István király Intelmei fiához, Imre herceghez. In: ÁKÍF 135–136.
24. Deér József: *Pogány magyarság – keresztény magyarság*. Holnap Kiadó, Bp., 1993. (reprint 1938.) 88–91.
25. István törvénye. (Ford. Kristó Gyula) In: ÁKÍF 46–77.; Jánosi Monika: *Törvényalkotás a korai Árpád-korban*. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 1996. 67–97. (Szegedi középkortörténi könyvtár 9.)
26. Szent László király III. törvénye. (Ford. Körmenyi Tamás) In: *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szerk. Makk Ferenc – Thoroczkay Gábor. Szegedi Középkorász Műhely, Szeged, 2006. 87. (a továbbiakban: ÍF 1050–1116) (Szegedi Középkortörténi könyvtár 22.)

27. ÁKÍF 37–45. (pannonhalmi kiváltságlevél), 92–94. (pécsi püspökség alapítólevele), 95–98. (veszprémi püspökség adománylevele). Mindhárom ford. Piti Ferenc.; Uo. 115–119. (veszprémvölgyi monostor alapítólevele) Ford. Moravcsik Gyula.
28. Koszta László: *A kereszténység kezdetei és az egyházszerzés Magyarországon*. In: *Az államalapító*. Szerk. Kristó Gyula. Zrínyi Kiadó, Bp., 1988. 153–207.
29. Kristó: *Írások Szent Istvánról*. 121–136.
30. Koszta László: *Írásbeliség és egyházszerzés. Fejezetek a középkori magyar egyháztörténetből*. JATEPress, Szeged, 2007. 9–21. (Capitulum III. Kiss Gergely: *Királyi egyházak a középkori Magyarországon*. Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, Pécs, 2013. 85–86. (a továbbiakban: Kiss: *Királyi egyházak*) (Thesaurus Historiae ecclesiasticae in Universitate Quinqueecclesiensi 3.)
31. *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma ezer éve*. I–II. Szerk. Takács Imre. Pannonhalma, 1996.
32. Kiss: *Királyi egyházak*. 53–66.
33. Kristó Gyula: *A vármegyék kialakulása Magyarországon*. Magvető Kiadó, Bp., 1988. (a továbbiakban: Kristó: *Vármegyék*)
34. Györffy: *István király*. 211–232.
35. Kristó: *Vármegyék*. 515.
36. Zsoldos Attila: *Confinium és marchia. Az Árpád-kori határvédelem néhány intézményéről*. Századok 134 (2000) 99–116. (a továbbiakban: Zsoldos: *Confinium*)
37. Bóna István: *Az Árpádok korai várairól*. Ethnica, Debrecen, 1995.
38. Zsoldos: *Confinium*. 99–102.
39. Uo. 104.
40. Font: *Keresztény nagyhatalmak*. 40–42.
41. Uo. 184, 192–193.
42. Zsoldos Attila: *Az Árpádok és alattvalóik. Magyarország története 1301-ig*. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997. 128–129. (a továbbiakban: Zsoldos: *Árpádok*)
43. Kálmán király I. törvénykönyve. (Ford. Körömdi Tamás) In: *ÍF 1050–1116*, 177.
44. Zsoldos: *Árpádok*. 198–200.
45. Font Márta: *Az Árpád-ház évszázadai 1038–1301*. Kossuth Kiadó, Bp., 2019. 22–25. (Magyar történelem 2.)
46. Weisz Boglárka: *A királyketteje és az ispán harmada. Vámok és vámszedés Magyarországon a középkor első felében*. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Bp., 2013. 9–13.
47. Mikó Gábor: *Élt-e valaha Szent István fia, Ottó herceg?* Történelmi Szemle 55 (2013) 1–22.
48. Hildesheimi évkönyv. (Ford. Thoroczkay Gábor) In: *ÁKÍF 213–219.*, itt: 216.
49. Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988. 92., 98.
50. Szent István király nagyobbik legendája. (Ford. Kisdi Klára) In: *ÁKÍF 273–275*.
51. Györffy: *István király*. 374–383.; Kristó: *Írások Szent Istvánról*. 97–99.
52. Zsoldos Attila: *Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában*. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 2005. 124–125. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36.)
53. Lásd az összeesküvők büntetését: István király törvénye. (Ford. Kristó Gyula) In: *ÁKÍF 75*.
54. Hartvik Szent István legendája. (Ford. Kisdi Klára) In: *ÁKÍF 332*.
55. Font: *Keresztény nagyhatalmak*. 159.
56. Engel Pál: *Szent István birodalma*. MTA Történettudományi Intézet, Bp., 2001. 26–29. (Történelem könyvtár. Monográfiák 17.)
57. Thoroczkay: *Írások az Árpád-korról*. 33–50.
58. Font: *Keresztény nagyhatalmak*. 125–129.
59. Hartvik Szent István legendája. (Ford. Kisdi Klára) In: *ÁKÍF 335*.
60. Thoroczkay: *Írások az Árpád-korról*. 67–87., 171–214.